

80 éve történt: In memoriam a délvidéki magyar holokauszt

Gubás Ágota

Keresztekből katedrális – méltó emléket vértanúinknak!

*„Nem kell-e szólnod, mondd? Nincs semmi hír amonnan,
hol fejfa és kereszt elvész a sűrű lombban
és sír a táj?”
(Kosztolányi Dezső: Csáth Gézának)*

Nézek egy fotót: 2010 májusában **Makovecz Imre világhírű építész** Újvidéken, a Futaki úti katonatemetőben térdig érő fűben gázolva közelít az őt váró vendéglátójához, Papp Ferenchez,

aki a csonka szárnyú turulmadár melletti megkopott, megtépázott emlékkeresztnél áll. Az építész kezében koszorú, amellyel le kívánja róni kegyeletét a '44-es magyar mártírok előtt, de csak egy olyan fakeresztet lát, amelyről már leverték a megemlékező feliratot. Tekintetét egy kicsit magasabbra emeli, arra a helyre, ahova a kivégzett negyvenezer délvidéki magyar férfi emlékére megálmodta művét, egy kettévágott emlékkápolnát, amelynek vakítóárgára festett, melegséget

Fotó: Ternovác István

Makovecz Imre az újvidéki temetőben

sugárzó nyitott kápolnafalai közé helyezett el sok-sok fekete fakeresztet. De hiába vetette papírra a kiviteli rajzokkal együtt az emlékművet, és hiába jött el személyesen, hogy előbbre vigye az emléktorony felállításának ügyét, az másfél évtized óta fiókban hever, a szerb hatóságok minden kérvényt visszautasítottak. És azóta csaknem újabb tizenöt év telt el.

Ma sincs méltó köztéri emléke a délvidéki magyar holokausztnak. Pedig Újvidék után Szabadkán is megszületett húsz évvel ezelőtt az Aracs Társadalmi Szervezet kezdeményezésére **Szervátiusz Tibor világhírű szobrász** emlékműmakettje. A közös bennük, hogy egyiket sem akarta eddig még megvalósítani sem a szerb, sem a délvidéki magyar politikum.

A világhírű alkotók pedig teljes lelki és művészi alkatukkal átélték délvidéki tragédiánkat, és ebbéli együttérzésükből született meg tisztelgő művük, amelyek makettjeit önzetlenül bocsátották nemzettestvéreik rendelkezésére, de emlékkerveik mindaddig fiókban maradnak, míg nem valósul meg ebben a kérdésben egy összmagyar politikai akarat. Ezzel kivívható lenne a többségi nemzet egyetértése is. De ehhez az akaraton kívül munka kell: vállunkra venni a keresztet és cselekedni. A vezető politikusainknak nem azt kellene latolgatniuk, hogy melyik magyar párt vagy melyik civil szervezet volt az emlékműállítás kezdeményezője, vagy azt, hogy a többségi nemzetnek milyen az érzékenysége, hanem a tények és érvek erejére alapozva türelemmel meggyőzni a többséget a délvidéki magyarság jogos igényéről, hogy minél több méltó emléket állíthasson a még soha fel nem tárt tömegsírok helyén vértanúinknak. E jogos igények bátor, de állhatatos kiharcolásában vannak példaképeink, olyanok, mint Papp Ferenc újvidéki mester- és közéleti ember, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének egyik alapító tagja, műemlékvédő egyesület létesítője, a délvidéki magyarság érdekvédelmének fáradhatatlan harcosa, akire éppen ezekben az októberi napokban emlékezhetünk halálának tizedik évfordulója alkalmából.

Még tizennyolc évesen vallási meggyőződése miatt politikai elítéltként két évet a pozarevacai börtönben töltött, az 1956-os forradalom idején, mindenszentek napján az újvidéki katonateme-

tőben a megcsonkított turulmadár-emlékműre egy hatalmas virágkoszorút helyezett; 1990-ben az újvidéki katonatemetőben a letarolt honvédsírokra saját kezűleg készített 100 fakeresztet; az újvidéki Városi Tanács tagjaként a magyarság érdekeit képviselte. A magyarságért való kiállásának lehetett a következménye, hogy az 1990-es évek vérzivataros időszakában balesetnek színelte gyilkosság áldozata lett felnőtt fia a Tarcal-hegységben. Papp Ferencet az Aracs Társadalmi Szervezet 2005-ben Aracs-éremmel tüntette ki, Schmitt Pál magyar államfő 2011-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje kitüntetését adományozta neki, de mindez nem enyhíthette a családjában történt tragédia miatti fájdalmát, s annak a sziszifuszi küzdelemnek a hiábavalóságát, amelyet évekig folytatott az igazság felderítéséért. Ugyanilyen fáradhatatlanul küzdött a Makovecz-emlékkápolna felállításáért, kilincselve a sokféle engedélyért.

„Amint megszerzik a szükséges engedélyeket, kész vagyok azonnal Újvidékre utazni, hogy hozzáláthassunk a Csonka tomyú kápolnát ábrázoló emlékbjektum megépítéséhez. Türelemlenül várom az értesítést, hogy jöhetnek” – nyilatkozta Makovecz Imre (Vajdaság Ma, 2010. V. 8.). Sajnos nem tudta megvárni, 2011. szeptember 27-én átadta lelkét teremtdőjének.

Van azonban megvalósult méltó szobrunk is: Kalmár Ferenc szabadkai szobrász Vergődő madár című emlékműve Szabadkán, a Zentai úti temető melletti téglagyári gödörben, ahová több mint ezer áldozat holttestét földelték el. Az 1944-es népiptás ötvenedik évfordulójára, 1994. november 2-án avatták fel. Akkor, amikor az egykori Jugoszlávia területén ádáz testvérháború folyt, a szovizmus népiptásba torkollott. Ilyen körülmények közepette emlékművet állítani a magyarok ellen elkövetett népiptásnak, nem kis bátorságot igényelt. Éppen ezért fontos feleleveníteni ezeket a tényeket, történeteket, megemlékezni nemcsak a szobor megalkotójáról, hanem a Vergődő madár megszületésének és felállításának körülményeiről és a kivitelezésben részt vevő bátor emberekről is. Arról is, hogy 2013-ban, közvetlenül a szokásos november 2-i megemlékezési ünnepség előtt ellopták, kitépték a helyéről a többmázsás bronz emlékművet. Nem kis erőfeszítést, szerszámokat, szállítóeszközöket igénylő „munka” volt.

„[...] amikor valakik arra vetemednek, hogy egy ilyen jellegű emlékművet lopjanak el, akkor ott a tárgy értéken túlmenően annak az eszmei értékét is meggyalázzák, ellopják, sárba tiporják, és ez az, ami igazán megdöbbeníti az embert” – nyilatkozta akkor Pásztor István, a VMSZ elnöke (Magyar Szó, 2013. X. 21.).

Hiába hagytak azonban rengeteg nyomot maguk után az elkövetők, hogyha az illetékes szervezetben nem volt meg a kézre kerítésüknek a szándéka. A szándéknak ugyanilyen hiányáról magam is meggyőződhettem, amikor egy többszörösen elítélt tolvajt a szabadkai Lányi Ernő-emléktábla ellopásával vádoltak meg, s engem mint a táblát felállító Aracs Társadalmi Szervezet képviselőjét tanúnak hívtak be 2015-ben a szabadkai bíróságra. A szabadkai tolvaj ellen nem tudtam tanúskodni, hisz soha életemben nem láttam, ő viszont a legnagyobb meglepetésemre felém fordulva titokban azt súgta, hogy ő tudja, ki lopta el a Zentai úti temető szobrát! Természetesen nem tudtam mit kezdeni ezzel az információval, mint ahogy azt sem lehetett kibogozni, s nem is lett folytatása az ügynek, hogy ki lopta el az emléktáblát a központban lévő zeneiskola faláról. Pedig a bronz Lányi-táblát a rendőrség már másnap megtalálta egy szabadkai fémfelvásárlónál, igaz, hogy kettéfűrészelve. A felvásárló el is mondta, hogy kitől vette meg, de nem bukkantak az illető nyomára... Hogy a megvádolt elmondta-e a velem közölt információt az illetékeseknek is, nem tudhatom, mert úgy, ahogy hozták a Sremska Mitrovica-i börtönből, bilincsbe verve is vitték vissza. Rá egy évre hivatalos értesítést kaptam, hogy a megvádolt tolvajt ebben az ügyben felmentették a vád alól.

A második megvalósult szobor, egyúttal az első köztéri emlékmű, Szarapka Tibor alkotása. Csúrog község végében, az egykori dögtemetőnek, a későbbi szeméttelapnak rendbe hozott helyszínén állították föl. Ugyanazon a helyen, ahol Teleki Júlia kezdeményezésére, Légvári Sándor segítségével, 1994-től minden évben koszorúkat helyeztek el a felállított fakeresztnél, majd egy gránitkő keresztnél is, de mindegyiket ismeretlenek meggyalázták, lerombolták.

2013-ban Tomislav Nikolić szerb és Áder János magyar államfő közösen hajtott fejet Csúrogon az áldozatok emlékműve előtt, azóta

ezt a történelmi megbékélés gesztusaként tartják számon.

A volt Jugoszlávia területén 70 településen található tömegsírok. A Bácskában 40, a Nyugat-Bánságban 18, a Szerémségben, a Drávaszögben, Szlavóniában és a Muravidéken 3-3, összesen 12 helységben.

A legtöbbjük helyszínét még őrzi az emlékezet, de nem lehet a kegyelet koszorúit elhelyezni, mert már lakóházakat, futballpályát, buszállomást és egyéb létesítményeket építettek temetetlen halottjainkra, hogy ne maradjon nyoma a vérengzéseknek.

Mikor fogjon össze a délvidéki magyarság, az értelmiségiek, a civil szervezetek és a vezető politikusaink annak a magasztos ügynek a megvalósítására, hogy vértanúink számára egy központi, köztéri méltó emlékművet és emlékmúzeumot hozzunk létre? Mikor, ha nem most, a magyar holokauszt 80. évfordulóján? Igen, most, amikor Szerbia és Magyarország között a legjobbak a kapcsolatok.

Talán csak nem várjuk el, hogy a többségi nemzet kezdeményezze azt, hogy emlékműveket emeljünk, vagy olyan méltó emlékmúzeumot, kiállítási teret hozzunk létre, mint amilyen már megvalósult Csúrogon, az egykori Topalovraktár helyén az 1942-es razzia emlékére, vagy amilyet Újvidékre terveznek?

Ne csak a temetőkben vagy az egykori szeméttelapokon, a kivégzések helyszínein hagyjunk emlékjeleket, hanem egy városi köztéren, például Zentán lenne méltó helye Szervátiusz Tibor emléksobrának, és itt valósulhatna meg a budapesti Terror Házához hasonló koncepcióval az 1944-es délvidéki népiirtás emlékmúzeuma. Forrásanyag lenne hozzá bőven. Kiadványok, fotók, riportok, dokumentumok állnak rendelkezésre, sőt filmek, mint például Siflis Zoltán *Temetetlen holtjaink* és a *Láger történetek* című riportjai. Számos könyv jelent meg, legutóbb *Botlik József Elítelt költ népiirtás a Délvidéken* címmel, amely a témát eddig a legalaposabban dolgozta fel, dokumentálta, adatokkal bizonyította, hogy összességében „[...] legalább 40 ezer, de lehet, hogy ennél is több vértanúval kell számolnunk. Ha ehhez hozzáadjuk az újjáalakított Jugoszlá-

via területén szovjet mintára megtervezett lágerekben odahaltakat, akkor az áldozatok száma elérheti a 100 ezer főt. Az egyik leghírhedtebb az Adria-tengerben fekvő Goli otok (Kopár-sziget) büntetőtelepe, ahol az 1940–1950-es években számos délvidéki magyar, főként értelmiségi is raboskodott.” Idézet a könyvből, amelyből több szemelvényt adunk közre az Aracs e számában. A képanyag pedig bemutatja nemcsak a 80 évvel ezelőtt történt népiirtás emlékhelyeit, hanem megidéri a munkatáborokba elhurcoltak tragédiáját is, amelyet Párkányi Raab Péter budapesti szobrász *Málénkij robot* című alkotása jelenít meg. A monumentális emlékmű Budapesten, a Ferencvárosi pályaudvar előtt látható, azon a helyszínen, ahonnan elszállították a foglyokat, és a szobrász az ott található robosztus betonbunkerhez helyezett el egy eredeti vagon, amelynek oldalán, bronz domborművön érzékelteti az elhurcoltak tömegét. Az Aracs címlapjára került a szoboregyüttesnek az a részlete, amelyről Feledy Balázs művészettörténész így ír: „A figurák, személyek mintegy összekapaszkodó együttese elindul/kiindul a kocsiból és az életből. A rabságba, de jellemzően a halálba, melyet úgy érzékeltet a művész, hogy szinte a levegőbe emelkednek, légiessé válnak, s már csak ruházatuk, öltözetük – tehát testi mivoltuk külső burka – jelzi, hogy ezekben valamikor hús-vér emberek éltek, dolgoztak.” Szívszorongatóak ezek az itt közölt képek, írások, történetek, de megrendítőek voltak azok az események is, amelyekre a nyolc évtized távolságából is emlékeznünk kell.

Nem lehet örökké azt mondani, hogy nem alkalmas az idő (most azzal indokolva, hogy nem szabad megbontani ezt a kiváló politikai kapcsolatot, és hogy mások a prioritások), nincs alkalmatlan idő. Figyelmezzük Hornyik Miklós még 1992-ben megfogalmazott intelmét: „[...] politikai béklyóinktól végre megszabadulva most az legyen a feladatunk, hogy a megértés és türelem jegyében megteremtsük népünk lelki egységét itthon és a nagyvilágban.” Lelki egységünket pedig nagymértékben megerősítené, ha a még mindig nem eléggé kibeszélt tragédiánkról nem feledkeznénk meg, és egy méltó köztéri szobor előtt róhatnánk le kegyeletünket, halottaink mártíriumára emlékezve.

Reméljük, hogy egyszer életre kel a két világhírű művész álma is. És a megemlékezések, emléktanácskozások mellett tankönyveink is megváltoznak. Ezekből miért hiányzik vagy miért van csak érintőlegesen jelen bennük a délvidéki magyarság holokausztja?

És miért nem akarta nevén nevezni a tényeket olyan mérvadó szerv, mint a *Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság*, amikor *Nyolcvan éve történtek a magyarellenes atrocitások – A történelmi megbékélés egy évtizede* címmel fogalmazta meg annak a szabadkai tanácskozásnak a tartalmát, amelyet 2024. november 13-án közösen szervezett meg a *Szabadka város területén 1944-ben és 1945-ben ártatlanul kivégzett áldozatok kegyeleti bizottságával*. Pedig ezek a szakemberek jól tudják, hogy nyolcvan évvel ezelőtt nem magyarellenes atrocitás, hanem népiirtás történt.

Nem a téma szakembere, de mégiscsak mérvadó személy, a szabadkai képviselő-testület elnöke (akinek a dédapját is kivégezték azon a helyszínen) a Vergődő madár emlékműnél az idei megemlékezéskor mondott beszédében így fogalmazott: „Azért vagyunk itt, hogy [...] újra és újra elmondjuk, nincs jó és rossz nemzet, csak jó és rossz emberek vannak. Most azok emléke előtt tisztelgünk, akiket az erőszak ragadott el az önbíráskodás legkegyetlenebb eszközeivel, akiket csak titokban gyászolhattak hozzátartozóik...” – Népiirtás helyett atrocitás, majd önbíráskodás...

A történelmi megbékélés egy évtizede és a további évek sem hozhatnak igazi megnyugvást, ha elfedjük az igazságot. Csak az őszinte szembenézés, a tények és érzelmek kölcsönös tisztelete, a sine ira et studio (harag és részrehajlás nélkül) elve eredményezhet igazi megbékélést a két nép együttélésében.

Az Aracs szerkesztősége arra vállalkozott, hogy az itt közölt írásokból, a fotókon bemutatott keresztetkből, emlékjelekből, makettek-ből egy virtuális, egy lélekkatedrális állítson fel, így adózva az ártatlanul kivégzettek emlékének, hogy a jövő generáció is minél többet tudjon meg ezekről a történelmi tényekről, ne feledkezzen meg róluk, becsülje meg elődeik véráldozatát.